

تربیت شهروندی:

به سوی مسئولیت‌پذیری در توسعه پایدار

نویسندگان:

دکتر محسنه سلیمان پور عمران

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بجنورد

شیما محمدزاده

کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی

سازمان انتشارات

۱۳۹۶

سرشناسه	: سلیمان پور عمران، محبوبه، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: تربیت شهروندی: به سوی مسئولیت پذیری در توسعه پایدار/ محبوبه سلیمان پور عمران، شیما محمدزاده.
مشخصات نشر	: ساری: جهاد دانشگاهی، سازمان انتشارات، واحد مازندران، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۴۲ص: مصور، جدول، نمودار
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۲۱-۱۰-۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه.
عنوان دیگر	: به سوی مسئولیت پذیری در توسعه پایدار.
موضوع	: شهروندان -- راهنمای آموزشی
موضوع	: Civics -- Study and teaching
موضوع	: توسعه پایدار -- ایران -- جنبه های زیست محیطی
موضوع	: Sustainable development -- Environmental aspects -- Iran
موضوع	: مسئولیت های زیست محیطی
موضوع	: Environmental responsibility
شناسه افزوده	: - زاده، شیما، ۱۳۶۶ -
شناسه افزوده	: جهاد دانشگاهی سازمان انتشارات. واحد مازندران
شناسه افزوده	: Mazandaran Branch Press Organization of Jihad University
رده بندی کنگره	: H۱۱۰۹/م۳ت۴ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	: ۳۰۷/۷۶۰۷
شماره کتاب شناسی ملی	: ۴۹۹۱۵۸۱

تربیت شهروندی: به سوی مسئولیت پذیری در توسعه پایدار

مؤلفان:	 محبوبه سلیمان پور عمران، شیما محمدزاده
ناشر:	 انتشارات جهاد دانشگاهی واحد مازندران
صفحه آرا:	 شهرام رسی پور
نوبت چاپ:	 اول - ۱۳۹۶
شمارگان:	 ۱۰۰۰ نسخه
قیمت:	 ۱۱۰۰۰۰ ریال
شابک:	 ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۲۱-۱۰-۳

حق چاپ و نشر محفوظ است

پیشگفتار نویسندگان

تحقق توسعه پایدار بدون توجه به توجه به مسایل زیست محیطی غیرممکن می‌باشد و این مهم جز از طریق آموزش و فرهنگ سازی مردمان یک کشور امکان پذیر نخواهد شد. تغییر در نگرش و رفتار شهروندان و آموزش مهارت‌های شهروندی جز از طریق تربیت رسمی و غیررسمی شهروندی، تحقق نخواهد یافت. در این راستا، کتاب حاضر، بعد از بررسی ابعاد مسایل زیست محیطی و توسعه پایدار به آموزش مهارت‌های اجتماعی و مسئولیت‌پذیری در قالب تربیت شهروندی می‌پردازد. از علاقمندان و صاحب‌نظران درخواست می‌گردد که نظرات ارزنده‌ی خود در مورد این کتاب را در اختیار مولفان قرار دهند تا نسبت به غنای هرچه بیشتر آن در چاپ بعدی، اقدام صورت گیرد.

شیما محمدزاده

کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی

دکتر محبوبه سلیمان پور عماد

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بنورد

m.pouromran@gmail.com

پاییز ۱۳۹۶

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۱
------------	----

بخش اول: محیط زیست و توسعه پایدار

عناصر محیط زیست.....	۲۶
خاک:.....	۲۶
آب:.....	۲۶
هوا:.....	۲۷
گیاهان:.....	۲۷
اسلام و محیط زیست.....	۲۸
آلودگی های محیط زیست.....	۲۹
آلودگی خاک.....	۲۹
آلودگی آب.....	۳۰
آلودگی هوا.....	۳۱
زباله.....	۳۲
آلودگی صوتی.....	۳۳
گازهای گلخانه ای.....	۳۴
باران های اسیدی.....	۳۵
اخلاق و محیط زیست.....	۳۶
محیط زیست شهری.....	۳۷
شهروند زیست محیطی.....	۳۸
رفتار زیست محیطی.....	۳۹
دانش و آگاهی زیست محیطی.....	۴۲
نگرش زیست محیطی.....	۴۴
مهارت زیست محیطی.....	۴۵

آموزش محیط زیست.....	۴۵
اهمیت آموزش محیط زیست.....	۴۸
اهداف آموزش زیست محیطی.....	۴۹

بخش دوم: آموزش شهروندی

مفهوم شهروندی.....	۵۳
تعریف شهروندی.....	۵۳
نظریه‌های شهروندی.....	۵۵
انواع شهروندی.....	۵۶
مولفه‌های شهروندی.....	۵۸
رویکردهای شهروندی.....	۵۹
مفهوم آموزش و تربیت شهروندی.....	۶۰
تاریخچه آموزش شهروندی.....	۶۳
ابعاد تربیت شهروندی.....	۶۵
اهداف تربیت شهروندی.....	۶۷
محتوای تربیت شهروندی.....	۶۸
اصول مرتبط با شهروندی.....	۶۹
الگوهای تربیت شهروندی.....	۷۰
ویژگی‌های شهروندی مطلوب.....	۷۱
ضرورت پرداختن به آموزش شهروندی.....	۷۳

بخش سوم: آموزش مهارت‌های اجتماعی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی

تعریف مهارت اجتماعی.....	۸۰
انواع مهارت اجتماعی.....	۸۶
ابعاد مهارت اجتماعی.....	۸۸
مولفه‌های مهارت اجتماعی.....	۹۰
مهارت‌های اجتماعی لازم برای زندگی.....	۹۱

۹۲	عوامل تأثیرگذار بر مهارت اجتماعی
۹۲	خانواده:
۹۳	همسالان و دوستان
۹۴	مدرسه:
۹۵	رسانه جمعی:
۹۶	ویژگی‌های مهارت اجتماعی
۹۷	اهداف آموزش مهارت اجتماعی
۹۸	آموزش مهارت‌های اجتماعی
۱۰۰	شیوه‌های آموزش مهارت‌های اجتماعی
۱۰۱	اهمیت و ضرورت آموزش مهارت‌های اجتماعی
۱۰۳	مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۱۰۴	مسئولیت‌پذیری - تعریف
۱۰۸	رابطه مسئولیت با وظیفه
۱۰۸	انواع مسئولیت‌پذیری
۱۰۹	مسئولیت‌پذیری در برابر خدا
۱۰۹	مسئولیت‌پذیری در قبال خود
۱۱۰	مسئولیت‌پذیری در برابر دیگران
۱۱۰	مسئولیت‌پذیری در برابر طبیعت و محیط زیست
۱۱۰	تعریف مسئولیت‌پذیری فردی
۱۱۱	تعریف مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۱۱۵	اخلاق و مسئولیت اجتماعی
۱۱۶	دیدگاه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۱۱۹	ابعاد مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۱۲۱	عوامل موثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۱۲۱	رویکردهای مرتبط با مسئولیت‌پذیری
۱۲۱	- رویکردهای حوزه روانشناسی

- ۱۲۳.....- رویکرد روانشناسی اجتماعی
- ۱۲۳.....- رویکردهای حوزه مدیریت و اقتصاد
- ۱۲۴..... رویکردهای حوزه زیستی
- ۱۲۵..... ویژگی‌های افراد مسئولیت‌پذیر
- ۱۲۶..... آموزش مسئولیت‌پذیری
- ۱۲۶..... خانواده:
- ۱۲۶..... آموزش و پرورش:
- ۱۲۷..... رسانه جمعی
- ۱۲۸..... موانع مسئولیت‌پذیری راهکارهای آن
- ۱۲۸..... موانع خانوادگی مسئولیت‌پذیری و راهکارهای آن
- ۱۲۹..... موانع مسئولیت‌پذیری در محیط مدرسه و راهکارهای آن
- ۱۳۰..... موانع مسئولیت‌پذیری در محیط سیاسی- اجتماعی جامعه
- ۱۳۰..... اهمیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی
- ۱۳۳..... سخن پایانی
- ۱۳۴..... منابع

مقدمه

با روند سریع رشد جمعیت شهری به خصوص در کلان شهرها اهمیت تحقق حقوق شهروندی به همراه مشارکت شهروندان در امور شهری بیش از پیش نمایان شده است. تحقق حقوق شهروندی، مدیریت مطلوب شهری را با تکیه بر آموزش‌های شهروندی و با هدف ارتقای مشارکت‌های اجتماعی بیش از پیش می‌طلبد.

آموزش شهروندی^۱ از واژه‌های آشنا در نظام آموزش رسمی و غیررسمی در سطح بین‌المللی و ملی است که از دیرباز درباره آن بحث‌های زیادی شده است. به‌طوری‌که در دهه‌های اخیر در عرصه‌های گوناگون آن تلاش چشمگیری انجام شده است که در نهایت باعث توجه به اهمیت و نقش عمیق و گسترده آموزش‌های شهروندی در رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ملل گردیده است. به‌طور کلی، آموزش شهروندی، نظامی است که می‌خواهد به تربیت شهروندانی همت گمارد که ضمن احراز دلبستگی به میهن و سرزمین خود و رعایت قانون در همه زمینه‌های زندگی این قابلیت نیز داشته باشند که به‌دوره‌ای در صورت اقتدار طلبی‌های ناموجه از سوی دولت، از طریق تشکلهای مدنی که آن‌ها حمایت دارند به نقد و ارزیابی عملکرد دولت بپردازند. شهروندی نوعی قرارداد اجتماعی است که هدف اصلی آن ارتقای رفاه و امنیت در سطح جامعه است و ضرورتاً به این امر می‌پردازد که افراد یک جامعه چگونه باید رفتار کنند تا به این هدف برسند. آموزش شهروندی عبارت است از رشد و پرورش دادن ظایف‌های افراد و گروه‌ها برای مشارکت در تصمیم‌گیری و عمل آگاهانه و مسئولانه در زندگی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است. این آموزش‌ها شامل حقوق انسانی، رشد مستمر همه‌جانبه اخلاق و ارزش‌ها، صلح و مسالمت‌جویی، برابری اجتماعی و حرمت نهادن به تفاوت‌هاست. با ندرت توجه به آموزش شهروندی در دهه‌های اخیر در بین متولیان امر تعلیم و تربیت و سایر افراد دایره صلاح بیانگر نقطه آغاز توجه به تربیت و آموزش شهروندی است. از این رو بحث آموزش‌های شهری امروزه در اکثر کشورهای جهان مورد توجه واقع شده و برنامه‌هایی از جمله برنامه آموزشی مبتنی بر صلح جهانی که یونسکو آن را تهیه و تدوین نموده است، کانون توجه صاحب‌نظران تعلیم و تربیت و جامعه‌شناسان قرار گرفته است. توجه به آموزش‌های شهروندی پدیده نسبتاً جدیدی است که امروزه در ادبیات فرهنگی جهان خودنمایی می‌کند. در این میان تربیت شهروندان متمدن از جمله مهم‌ترین اهداف برنامه‌ها و آموزش‌های شهروندی است (شاه طالبی و قیابچی، ۱۳۹۲: ۱۳۱).

^۱. citizenship education

شهروندی از مفاهیم با اهمیت در حوزه علوم اجتماعی است که ناظر بر نوع روابط میان افراد با یکدیگر است، روابطی که از سوی دولت نیز حمایت می‌شود. مفهوم محوری شهروندی حقوق و وظایفی است که هر یک از افراد به‌عنوان عضوی از اجتماع بر عهده دارند. از لحاظ تاریخی ریشه‌های توجه به مفهوم شهروندی و حتی آموزش و یا تربیت شهروندی به دوران یونان باستان باز می‌گردد. جمهوری افلاطون و سیاست ارسطو از جمله نخستین آثاری هستند که به ویژگی‌های یک شهر مطلوب و نقش و وظایف شهروندان در آن پرداخته شده است.

تربیت شهروندان فعال و مسئول کمک بزرگی به پیشرفت فردی و اجتماعی و حفاظت از طبیعت و محیط‌زیست می‌تواند توسط خانواده و مدرسه و رسانه‌های همگانی و نهادهای اجتماعی صورت گیرد. اما مسئولیت اصلی تربیت شهروند بر عهده نظام آموزش و پرورش است که بتواند در برپایی ارتباطات آنها به یکدیگر و با سایر گروه‌ها از آنان شهروندانی فعال و مسئول بسازد (شاه محمدي و عباسی پور، ۱۳۹۴: ۹۲). تربیت شهروندی عبارت از رشد و پرورش ظرفیت‌های افراد و گروه‌ها برای مشارکت و تصمیم‌گیری و عمل آگاهانه و مسئولانه در زندگی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است. کلیه افرادی که در جایگاه شهروندی هستند ضمن اینکه از حقوقی برخوردارند، بایستی و ابایی را نیز که از آن موقعیت نشأت می‌گیرد، بر عهده گیرند. درخصوص تربیت شهروندی صاحب نظران با دیدگاه‌های مختلفی برخورد کرده‌اند. توماس اس دی^۱ (۲۰۰۴) مشارکت، تعاون، همکاری و دانایی محوری؛ فاکس^۲ (۲۰۰۰) مسئولیت‌پذیری، بسط ارتباطات انسانی، کل نگر، احترام به اصول اخلاقی و باور به نفع عمومی، مشارکت در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، درک نیازها و نگرش‌های دیگران و... را مدنظر قرار می‌دهند.

به تعبیر تورنی^۳، منظور از آموزش شهروندی عبارت است از فرآیند انتقال دانش‌ها، ارزش‌ها و نگرش‌های لازم برای مشارکت و ثبات سیاسی جامعه از نسلی به نسل دیگر. این انتقال شامل موارد گوناگونی نظیر: آگاهی از تاریخ و ساختار نهادهای سیاسی، احساس وفاداری به ملت، نگرش مثبت نسبت به اقتدار سیاسی، باور به ارزش‌های بنیادی، علاقه به مشارکت سیاسی و کسب مهارت‌های لازم برای فهم سیاست‌های عمومی و نظارت آنها می‌شود.

اهمیت آموزش ارزش‌های شهروندی چه از نظر ملی- مذهبی و چه از نظر بین‌المللی تنها به دلیل تغییرات سریع اجتماعی، وجود ایدئال‌ها و تفکرات آزادی خواهانه و حرکت جوامع به سوی

^۱ Tomas s Dec

^۲ Faulks

^۳ Summers

^۴ Torney

شکل مردم‌سالاری است. با توجه به اینکه هر جامعه‌ای با عنایت به زمینه‌ای فرهنگی و ارزشی خود، شهروندانی خاص با ویژگی‌های مشخص پرورش می‌دهد و این امر ضامن بقا و تداوم حیات اجتماعی و میزان توسعه هر کشور است پس باید آموزش‌های شهروندی برنامه‌ریزی شده‌ای را برای تمام اقشار جامعه به‌طور وسیع در نظر گرفت. آموزش شهروندی در واقع ارائه اطلاعات و آگاهی در مورد مسائل عمومی جامعه است که فرد را برای کسب فرهنگ شهروندی جامعه محل زندگی خود در ابعاد محلی، ملی و جهانی آماده می‌کند. چنین آموزه‌هایی واجد فضایل و اخلاق مدنی و جمعی است و از مهارت‌های لازم برای مشارکت در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و دینی برخوردار است.

یکی از جنبه‌های مهم رشد انسان، فرایند اجتماعی شدن است اجتماعی شدن فرآیندی است که در آن مهارت‌ها، انگیزه‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای فرد شکل می‌گیرد تا ایفای نقش کنونی یا آتی او در جامعه مناسب و مطلوب شناخته شود. در این فرآیند، اکتساب و به کارگیری مهارت‌های اجتماعی و پی‌گیری برقراری ارتباط و تعامل با دیگران، یکی از مولفه‌های اصلی رشد اجتماعی محسوب می‌شود.

مهارت‌های اجتماعی مهارت‌هایی هستند که برای داشتن ارتباط مثبت با دیگران و پذیرش توسط آنها ضروری می‌باشند کسی که دارای مهارت‌های اجتماعی است خود را با محیط خویش تطبیق می‌دهد و در ارتباطات خود انحراف از دایره‌ی‌های کلامی و فیزیکی اجتناب می‌کند. اما کسانی که فاقد این مهارت‌ها هستند معمولاً به حقوق دیگران بی‌توجهند و در رفتار خویش خودمدار می‌باشند علاوه بر این، آنها از قوانین پذیرفته شده اجتماعی اطاعت نمی‌کنند و به رفتارهایی که از نظر اجتماعی پسندیده نیست، مثل بدگویی، ناسزاگویی، پرخاشگری دست می‌زنند (رحمانیان، ۱۳۹۶). از آنجا که انسان موجودی اجتماعی است، از لحظه تولد تا آخر عمر در اجتماع به سر می‌برد و پیوسته با انسان‌های دیگر در تعامل است، همواره باید یاد بگیرد چگونه در جمع زندگی و نیازهای خود را ارضا کند. برای این کار آموختن مهارت‌های اجتماعی لازم است. فرد طی فرآیند جامعه‌پذیری این مهارت‌ها را فرا می‌گیرد و یادگیری درست آنها منجر به شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری اجتماعی منجر شود. مسئولیت‌پذیری اجتماعی^۱ بیانگر احساس و عملی است که افراد در چارچوب موقعیت و نقش‌های خود به‌طور آگاهانه و آزادانه نسبت به امور گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و غیره از خود بروز می‌دهند.

اجتماعی بودن انسان ایجاب می‌کند همواره دارای کنش متقابل با هم‌نوعان خود باشد، کنش و

^۱. Social skills

^۲. social responsibility

رفتاری که به ناچار می‌باید در یک بستر و محیط مشترک شکل گیرد. از این رو تک‌تک افراد جامعه، چه به شکل فردی و چه به صورت جمعی با محیط اطراف خود تعامل دارند، اما مدت‌هاست انسان با نام پیشرفت به دست تکنولوژی تعامل میان خود و طبیعت را به تعارض تبدیل کرده است. این تعارض سبب به‌وجود آمدن بحران‌های زیست محیطی شده است که به آلوده شدن محیط شهرها و افزایش انواع سرطان‌ها، تخریب و نابودی منابع و ذخایر طبیعی و تغییرات اقلیمی را موجب می‌گردد. با گسترش صنعت و تکنولوژی و بهره‌برداری هر چه بیشتر از طبیعت و انتشار گازهای گلخانه‌ای، تخریب جنگل‌ها و منابع، ضعف نهادهای اجرایی در اجرای برنامه‌ها و طرح‌های اکولوژیکی، عدم آگاهی از محیط زیست و در نهایت ابعاد تخریبی تمدن بر محیط زیست، کم‌کم اندیشه‌های نگران‌کننده‌ای پدیدار شد که دغدغه اصلی آنها حفاظت از محیط زیست بود. برخی از جامعه‌شناسان معتقدند که جهان صنعتی ظاهراً همان اندازه که وقت، تلاش و هزینه برای تولید واقعی محصولات صنعتی صرف می‌کند، باید به همان اندازه برای اجتناب از مخاطرات زیست محیطی نیز تلاش کند (علیزاده افام، بنیر فاطمه، عباس زاده و سلطانی بهرام، ۱۳۹۵: ۱۲۹).

از اینرو توسعه آگاهی و دانایی در زمینه محیط زیست به منظور ایجاد رفتارهای زیست محیطی و توسعه مسئولیت‌پذیری اجتماعی و تعهد در قبال آن به‌عنوان یکی از مولفه‌های رفتار شهروندی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. انسان به‌عنوان موجود اجتماعی در نتیجه فرایند اجتماعی شدن قادر است برخی از مهارت‌های مربوط به تعاملات اجتماعی را به تدریج توسط آزمون و خطا و گرفتن بازخورد از جامعه کسب کند. مهارت‌های اجتماعی روش‌هایی فعلی هستند که افراد برای آغازگری، درگیری، ارتباط برقرار کردن و پاسخ به دیگران زمانی که در یک مبادله شرکت دارند، استفاده می‌کنند. داشتن مهارت‌های اجتماعی در ایجاد و نگهداری روابط در هر چنان دریافت پس‌خوراند مثبت برای رفتارهای اجتماعی بسیار مهم است. مهارت‌های اجتماعی در چگونگی انتقال فرد از دوران کودکی به بزرگسالی نقش اساسی دارد و به‌عنوان توانایی کودکان برای تعامل مثبت با کودکان و بزرگسالان مطرح می‌شوند. زندگی اجتماعی انسان همواره با حساس و درخواست تعهد و مسئولیت همراه بوده است. در تاریخ اندیشه فلسفی، دلایل فراوانی برای این درخواست و لزوم ایجاد این احساس همگانی ارائه شده است. به‌طور ویژه، چارچوب نظری مسئولیت اجتماعی از درون فلسفه اخلاق و با تبیین نقش مناسب افراد در زندگی جمعی ترسیم می‌شود. این نقش‌ها با تعهدات و مسئولیت‌ها توأم است. وجه مشترک مفهوم مسئولیت اجتماعی در همه گونه‌های فلسفه اخلاق، پذیرش همدلی‌ها و وفاداری‌ها در کنار پیوندها و دلبستگی‌ها بوده است (جبارزاده کنگرلوئی، فاتحی و متوسل، ۱۳۹۵: ۲۴).

به نظر کنراد و هایدن^۱ (۱۹۸۱) در مسئولیت‌پذیری اجتماعی فرد گرایش مسئولانه دارد، برای فعالیت به صورت مسئولانه احساس شایستگی می‌کند، درباره فعالیت مسئولیت پذیرانه خود را اثرگذار احساس می‌کند و اعمال مسئولانه انجام می‌دهد. براساس نظریه گاف^۲ (۱۹۶۸) وظیفه شناسی، مسئولیت‌پذیری، قابلیت اعتماد، عمل کردن بر اساس نظم و مقررات و اعتقاد بر این که عقل و دلیل باید در زندگی مسلط باشد از ویژگی‌های شخصیتی نسبتاً پایدار میان فردی و درون فردی است. گاف معتقد است که گرچه مسئولیت تا اندازه‌ای با مردم آمیزی و خویشتن داری همبسته است اما باید بر ارزش‌ها و کنترل‌ها که عوامل مشخص و مهمی در زندگی افراد است تأکید نمود. گاف معتقد است افراد جامعه ستیز افراد مسئولی نیستند چون مدام متوجه نیازهای خود هستند، اما افرادی که دارای مشاغلی هستند که مستلزم رفتار مسئولانه و توأم با وظیفه شناسی است، افراد مسئولیت‌پذیری می‌باشند.

مسئولیت اجتماعی از روی از قوانین اجتماعی و برآوردن انتظاراتی که جامعه از فرد دارد تعریف کرده‌اند. این قوانین از نقش‌های اجتماعی استنباط شده و در واقع بیانگر هنجارهای فرهنگی و اجتماعی است و چنانچه کسی که این تعهد و التزام فرد نسبت به افراد دیگر جامعه را نشان می‌دهد، مسئولیت اجتماعی بر بنای داوطلبانه، تدابیر و رفتارهای تجاری در حوزه‌های کارگری، توانمندسازی کارکنان، ایمنی و سلامتی کارکنان و محل کار، حقوق مشتریان، ملاحظات زیست محیطی، مدیریت مصرف انرژی و ... جویو، رعایت اصول حقوق بشر، ضوابط رفتار و کدهای اخلاقی، فعالیت‌های اجتماعی و خیرخواهی مدنی را در بر می‌گیرد (پانوار و هانسن^۳، ۲۰۱۰).

کارول^۴ (۱۹۹۱) زمینه‌های مختلفی از مسئولیت‌پذیری اجتماعی را به منظور ارائه یک مدل با هم ترکیب کرد. کارول مسئولیت‌های اجتماعی هر سازمان را در چهار بعد مطرح کرد که عبارتند از مسئولیت اقتصادی، قانونی، اخلاقی و اجتماعی (نوع دوساله).

یکی از ویژگی‌ها و شاخص‌های توسعه یافتگی توجه به مسئولیت‌پذیری اجتماعی در میان شهروندان یک جامعه است که با گسترش نظام شهرنشینی و پیچیده شدن روابط در قالب تقسیم کار به موضوعی جامعه شناختی و پر اهمیت تبدیل شده است به‌صوری که مسئولیت‌پذیری پایه شکل‌گیری جامعه مدنی است، چیزی که اگر بخواهیم به سمت توسعه و پیشرفت حرکت کنیم باید به آن دست یابیم. (نیکخواه و جهانشاهی فرد، ۱۳۹۳: ۱۱۰)

مسئولیت اجتماعی، مجموعه وظایف و تعهداتی است که سازمان بایستی در جهت حفظ و

^۱ Conrad & Hedin

^۲ Guaff

^۳ Panwar and Hansen

^۴ Carroll

مراقبت و کمک به جامعه‌ای که در آن فعالیت می‌کند انجام دهد. همچنین درک فرنچ و هینر ساورد^۱ (۱۹۹۸) در کتاب فرهنگ مدیریت درخصوص مسئولیت اجتماعی و محیطی که شرکت‌ها و سازمان‌ها در آن کار می‌کنند بیان می‌دارند که میزان این وظیفه عموماً مشتمل بر وظایفی چون: آلوده نکردن، تبعیض قائل نشدن در استخدام، نپرداختن به فعالیت‌های غیر اخلاقی و مطلع کردن مصرف‌کننده از کیفیت محصولات، همچنین وظیفه‌ای مبتنی بر مشارکت مثبت در زندگی افراد جامعه می‌باشد.

گاهی مسئولیت اجتماعی مجموعه وظایفی است که عموماً مشتمل بر حفظ محیط پیرامون، تبعیض نگذاشتن در استخدام کارکنان، نپرداختن به فعالیت‌های غیر اخلاقی و مطلع کردن مصرف‌کننده از کیفیت محصولات است (کالز، امیلی و کلایر^۲، ۲۰۱۳).

نیروی انسانی مسئولیت‌پذیری آنها یکی از ستون‌های اصلی سازمان‌ها تلقی می‌شود. مسئولیت اجتماعی روز به روز با ارباب رجوع، کارکنان، سرمایه‌گذاران، سهامداران و سایر موسسات و شرکت‌های رقابت و به دور کلی جامعه نظر دارد و تلاشی است جهت ایجاد تعادل و توازن بین تعهدات و وظایف مختلف سازمان و مدیریت. مسئولیت اجتماعی از تعهدات مدیریت است که علاوه بر حفظ و گسترش منافع سازمان، در جهت رفاه عمومی جامعه نیز انجام می‌گیرد.

در جمع‌بندی از تعاریف مسئولیت اجتماعی، تین گفت که مسئولیت اجتماعی عبارت است از: مجموعه ارزش‌ها، باورها، دانش‌های مشترک انسانی و محلی در میان کارکنان در انجام فعالیت‌های معطوف به تولید و یا ایجاد ارزش افزوده و به معنی دیگر، که در وجود کارکنان چه ارزش‌ها و نگرش‌هایی درونی شده و مورد پذیرش سازمانی قرار گرفته است. مسئولیت اجتماعی، این اجزا را به هم وصل می‌کند و فعالیت‌های را حول چارچوب خاصی که تعهدات، تجارت، تقویت‌کننده گفتگو با ذی‌نفعان اصلی باشد، سامان می‌دهد و در نهایت این که سازمان به پاسخگویی و تعهد یک شرکت در قبال عملکرد خود در برابر اجتماع به گونه‌ای که هم منافع گروهی بیرونی شرکت و هم منافع گروه‌های بیرونی شرکت تأمین گردد و در نهایت موجبات بهبود جامعه فراهم گردد.

یکی از جنبه‌های مهم رشد انسان، فرایند اجتماعی شدن است. رشد مهارت‌های اجتماعی در سلامت رفتاری و اجتماعی نقش بسزایی دارد. رادرفورد، کوین و مادور^۳ (۲۰۰۴) مهارت‌های اجتماعی را به عنوان مجموعه‌ای از رفتارها تعریف کرده‌اند که به فرد اجازه آغاز و حفظ ارتباطات اجتماعی مثبت و مقابله موثر با مسائل را می‌دهد تعریف کرده‌اند (شیرخانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۸).

^۱ Derek French and Heather Saward

^۲ Coles, Emily and Claire

^۳ Rutherford, Quinn, & Mathur

اجتماعی کردن صحیح افراد و کسب مهارت‌های اجتماعی لازم برای زندگی همواره یکی از اهداف اساسی هر جامعه می‌باشد چرا که رشد اجتماعی در جریان اجتماعی شدن به وجود می‌آید. باعث سازگاری و برقراری ارتباط صحیح افراد با دیگران می‌شود و آنها را از این طریق قادر به شکوفایی استعدادهای بالقوه شان می‌سازد. جریان اجتماعی شدن که در آن مهارت‌ها انگیزه‌ها، ارزش‌ها، هنجارها و رفتارهای فرد شکل می‌گیرد تا به شکل مطلوب در جامعه رفتار کند از کودکی آغاز و در طول عمر ادامه می‌یابد. برخی از افراد سازمان‌ها و نهادهای در اجتماعی کردن افراد نقش اساسی دارند که خانواده ابتدا به شکل غیر رسمی به این امر می‌پردازد و سپس مدرسه، گروه دوستان و رسانه‌های جمعی می‌توانند در کسب مهارت‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان نقش تعیین کننده‌ای داشته باشند. لذا می‌توان گفت مهارت‌های اجتماعی یکی از عوامل و اجزاء اصلی اجتماعی شدن افراد در جامعه‌ی جوامع انسانی و فرهنگ‌ها است.

مهارت‌های اجتماعی مجموعه رفتارهای فراگرفته و قابل قبولی است که فرد را قادر می‌سازد با دیگران رابطه مؤثر داشته باشد و از عکس العمل‌های نامعقول اجتماعی خودداری کند. همکاری، مشارکت با دیگران، کمک کردن، آغازگر برقراری رابطه، تقاضای کمک کردن، تعریف و تمجید از دیگران و تشکر و قدردانی کردن، عمل‌هایی از مهارت‌های اجتماعی به شمار می‌آیند. از اینرو در سال‌های اخیر توجه زیادی به آموزش مهارت‌های اجتماعی شده است، زیرا بررسی‌های متعدد نشان می‌دهد نارسایی در مهارت‌های اجتماعی تأثیر منفی بر عملکرد افراد گذاشته است (سیادت و جدیدی، ۱۳۹۴: ۸۶).

از سوی دیگر مهارت‌های اجتماعی، یکی از عناصر اجتماعی شدن و اجتماعی بودن آدمی در کلیه فرهنگ‌ها بوده و هست. ماتسون^۱ و همکاران (۲۰۰۰) مهارت‌های اجتماعی را به‌عنوان رفتارهایی قابل مشاهده و قابل اندازه‌گیری تعریف کرده‌اند که استقلال، قابلیت پذیرش و کیفیت مطلوب زندگی را بهبود می‌بخشند. این مهارت‌ها برای سازش یافتگی و کارآمدی به‌کار می‌روند و نارسایی در مهارت‌های اجتماعی به‌طور نزدیکی با اختلالات روانی و مشکلات رفتاری مرتبط هستند.

مهارت‌های اجتماعی به‌طور کلی مربوط به برقراری ارتباط میان حداقل دو نفر است و به مجموعه رفتارهایی اطلاق می‌شوند که به انسان کمک می‌کنند تا میان عواطف و نیازهای خود ارتباط برقرار کند و به اهداف میان فردی و اجتماعی خود دسترسی یابد. به عبارت دیگر، رفتارهای آموخته شده‌ای هستند که بر روابط بین فردی با همسالان و سایر افراد بزرگسال تأثیر می‌گذارند. مهارت‌های اجتماعی به رفتارهای فراگرفته مطلوبی اشاره دارد که فرد را قادر می‌سازد با دیگران رابطه مطلوبی داشته و از واکنش‌های نامعقول اجتماعی خودداری نماید. مهارت‌های اجتماعی طیف

^۱ Matson

گسترده‌ای از رفتارها مانند توانایی شروع ارتباط مؤثر و مناسب با دیگران، ارائه پاسخ‌های مفید و شایسته، تمایل به رفتارهای سخاوتمندانه و همدلانه و پرهیز از تمسخر، قلدری و زورگویی به دیگران را شامل می‌شود چنانکه بهره‌مندی از این مهارت‌ها شالوده ارتباط موفق و رودر رو را تشکیل می‌دهد.

در جامعه تکنولوژیک امروزی محیط زیست تمام چیزهایی است که در زندگی روزمره به آن نیاز داریم. از یک سو شهر و کانون‌های انسان ساخت، طبیعت و پهنه‌های تشکیل دهنده آن مانند زمین، کوهستان، جنگل، دریا و بیابان و از سوی دیگر عوامل اقلیمی نظیر آب، هوا، باد، نور و حرارت خود میدهند. امروزه مشکلات زیست محیطی از اساسی‌ترین مسائل شهری و حاصل تعارض و تقابل آنها با محیط طبیعی است، زیرا توسعه شهری ضرورتاً با تسلط ساختمان‌ها، صنایع و حمل و نقل و فعالیت‌های اقتصادی بر فضاهای طبیعی همراه است که به مرور زمان به شکل چیرگی شهر بر طبیعت تغییر می‌یابد و زمینه‌ساز آلودگی‌های گسترده شهری می‌شود. توسعه هر نشینی و افزایش جمعیت، تلاش برای رفاه بیشتر و فرهنگ مصرف‌ناپذیر، جملگی سبب مداخله افراطی در طبیعت شده و تعادل و توازن محیط طبیعی را برهم زده‌اند تا بدان حد که اینک زندگی خود بشر نیز به مخاطره افتاده است (حقیقت‌ناپذیری، ربیع، فر، ۱۳۹۴: ۲۳۳). بسیاری از تخریب‌های زیست محیطی، تخریب منابع و آلوده‌سازی محیط زیست فعالیت‌های انسانی هستند. از این رو، آگاه‌سازی عمومی و آموزش جامعه در رابطه با ارزش و اهمیت محیط زیست برای ادامه حیات بشر مهم است. شرط اجرای موفقیت‌آمیز هر یک از برنامه‌های حفاظت از محیط زیست، آگاهی از چرایی و چگونگی آنهاست و ناپایداری توسعه را باید در چهل و نابخردی بشر در بهره‌برداری از منابع، انرژی‌ها و طرز برخورد با طبیعت جستجو کرد. دانش و آگاهی اساسی نگرش و رفتار افراد برای تعاملی دوستانه با محیط زیست است. لذا بهبود محیط زیست نیازمند سارکت افرادی آگاه از جایگاه محیط زیست در زندگی بشر است. به‌طوری‌که بدون افزایش سطح آگاهی‌های مردم در زمینه حفاظت از محیط زیست، نمی‌توان آمیدی به بهبود وضعیت زیست محیطی داشت. در این میان، آموزش نقش حیاتی در پیشگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست بازی می‌کند.

انسان در اجتماع نقش‌های متفاوتی را بر عهده دارد که یکی از آنها نقش شهروندی است. آنجا که هر نگرشی بر شالوده دانش و آگاهی نظام یافته‌ای استوار است شهروندی و تربیت شهروندی نیز از این قاعده جدا نیست و بر مبنای رویکردهای مختلفی موردبررسی قرار گرفته است. طی سال‌های اخیر، نظام‌های آموزشی در گوشه و کنار جهان، توجه زیادی به آموزش شهروندی نشان داده و اقدامات اصلاحی زیادی از جمله ارائه موضوعات درسی جدید و اصلاحات در برنامه‌های درسی موجود انجام داده‌اند. امروزه متولیان تعلیم و تربیت جوامع برآنند تا از طریق تربیت

شهروندی، دانش و مهارت ابفای نقش موثر در جامعه محلی، ملی و حتی جهانی را به دانش آموزان بیاموزند تا آنها ضمن اطلاع از حقوق متقابل خود و جامعه، شهروندانی مسئولیت‌پذیر و متفکر باشند. نقش و اهمیت مسئولیت اجتماعی در موفقیت بنگاه‌ها و سازمان‌ها توجه مدیران را به خود جلب کرده است. مدیران به‌خوبی دریافته‌اند که باید در کنار رضایت کارکنان و ذینفعان نسبت به رضایت و رفاه جامعه حساس باشند چرا که هرگونه بی‌توجهی به تعهد و مسئولیت اجتماعی مدیران در برابر وظایف و تکالیف خود عواقبی چون اختلال در ارتباطات اجتماعی و محدودیت فعالیت‌های سازمانشان را به‌همراه خواهد داشت و چه بسا ضمن فشار بر اجرای مقررات موجود با تشدید مقررات و وضع مقررات جدید دامنه فعالیت محدود و محدودتر گردد (صدیقی وظیفه خوران، ۱۳۹۵).

یکی از مبرترین و محوری‌ترین مولفه‌های سیاست ورزی در جوامع دموکراتیک، مسئولیت‌پذیری کارگزاران حکمرانی و مسئولین اجرایی است. مسئولیت‌پذیری به این معنا از شاکله‌های سیاست دموکراتیک است و ریشه از مبانی فلسفی و فکری آن، به واسطه اهمیت کاری که مسئولین اجرایی یک کشور برعهده دارند و به نوعی مقدرات آن کشور در گرو تصمیمات، اعمال و گفتار آنهاست، بحث مسئولیت‌پذیری، بخشی بسیار جدی و پایبندی به آن امری ضروری و غیر قابل اغماض است. مسئولیت‌پذیری از ویژگی‌های اصیل انسان است که رشد و تکامل فرد و جامعه انسانی و همچنین حفاظت از طبیعت برگر آن است. بدین صورت که از طریق مسئولیت‌پذیری، رابطه انسان با خود، هموعان و طبیعت عادلانه می‌گردد.

در دهه‌های اخیر کشور ما با مشکلات و مسائل زیست محیطی زیادی روبرو بوده و برخی آسیب‌ها و تخریب‌های زیست محیطی را تجربه کرده است. امابه واسطه افزایش گرایش جهانی به مصرف انرژی‌های برگشت ناپذیر مانند نفت، زغال سنگ و گاز و اتکای بیش از حد ایران به منابع زیرزمینی خود به نظر می‌رسد در حال حاضر مصرف بی‌رویه انرژی در ایران و در پی آن تخریب منابع زیرزمینی و ایجاد آلودگی‌های زیست محیطی، می‌تواند از مهمترین مسائل مرتبط با رفتارهای زیست محیطی افراد باشد.

ایران در رعایت شاخص‌های پایداری محیط زیست، توسعه پایدار و کیفیت زندگی همواره رتبه‌های پایین جدول جهانی را به خود اختصاص داده است؛ جایگاه کشورمان در جدول شاخص‌های پایداری محیط زیست در سال ۲۰۰۵ رتبه ۱۳۲ در میان ۱۴۶ کشور بوده است. از جمله نمونه‌های دیگری که بتوان ادعا کرد که آژیر خطر در محیط زیست به صدا درآمده است عبارتند از: کاهش سطح جنگل‌ها طی ۳ دهه از ۲۱ میلیون هکتار به ۱۴ میلیون هکتار، تقلیل متوسط سرانه‌ی آب قابل تجدید از ۷۰۰۰ مترمکعب در سال ۱۳۴۰، به ۲۱۰۰ مترمکعب در سال ۱۳۷۶ و پیش بینی آن در حد ۱۳۰۰ مترمکعب تا سال ۱۶۰۰ و ورود ایران به مرحله‌ی تنش آبی،

خسارات ناشی از آلودگی هوا بالغ بر ۸ میلیارد دلار می‌رسد. فرسایش خاک ۲ میلیارد تنی سالیانه که سه برابر متوسط آسیاست و معادل تخریب یک میلیون هکتار زمین کشاورزی است، رتبه‌ی ۱۳ تولید گازهای گلخانه‌ای در بین کشورهای جهان. علاوه بر این، محیط زیست شهری نیز وضعیت مطلوبی ندارد. آلودگی ناشی از پساب‌ها و فاضلاب صنعتی کارخانجات شامل فلزات سنگین مانند جیوه، آرسنیک، سرب و روی طی زنجیره‌های غذایی انباشته می‌شود و جان بسیاری از موجودات زنده و نیز انسان را تهدید می‌کند.

در سال‌های اخیر آموزش محیط زیست^۱ به یک اولویت در حال رشد در سطح محلی، ملی و بین‌المللی بدیا شده است. زیرا که اعتقاد بر این است که مشکلات محیط زیستی نمی‌توانند حل شوند مگر این‌که آموزش‌های محیط زیستی با موفقیت انجام شود. نقش اصلی آموزش محیط زیست در پرورش ارزش‌ها همین‌طور مهارت‌های لازم برای تحقق اهداف گسترده‌تر توسعه پایدار می‌باشد. تاکنون تعاریف بسیاری از آموزش محیط زیست ارائه شده است که اغلب دارای نکات مشابه می‌باشند. عبارت آموزش محیط زیست واژه‌ای نسبتاً جدید است که برای نخستین بار در مغرب زمین توسط کشورهای صنعتی ایران^۲ و دیگر و توسط آنها وارد برنامه‌های درسی شد. هدف آموزش محیط زیست، آگاهی بخشیدن به معلولان زیست محیطی هر فرد است به‌طوری‌که شخص ارزش‌های محیط را درک کرده و درحراست از آنها درک کرده و با فکر و تعمق در فرایندهای زیستی به حمایت از آن بپردازد. یونسکو از سواد زیست محیطی بعنوان حیاتی‌ترین نوع سواد یاد می‌کند که در وسیع‌ترین معنای خود، رشد آگاهی، کسب دیدگاه‌های جدید، ارزش‌ها، نگرش‌ها، مهارت‌ها و رفتار در قالب فرایندهای رسمی و غیر رسمی برای دستیابی به یک محیط زیست پایدار اعلام نموده‌اند (سلیمان پورعمران، یارمحمدیان و کشتی آرای، ۱۳۹۴: ۲۹).

توجه به مسائل محیط زیست در بحث توسعه پایدار به این دلیل است که از یک طرف در سال‌های اخیر، کیفیت محیط زیست در نتیجه فعالیت‌های انسانی تقلیل پیدا کرده و از طرف دیگر، مقابله با تخریب محیط زیست و کاهش منابع طبیعی تنها با اعمال بلند مدت سیاست‌های زیست محیطی تحقق می‌یابد. در آماده سازی سیاست‌های زیست محیطی، مشارکت و آگاهی نسبت به مسائل زیست محیطی بسیار مهم می‌باشد.

هدف از آموزش محیط زیست فقط داشتن اطلاعات درباره آن نیست، بلکه به دست آوردن نگرش و رفتارهایی برای پیشرفت و حفاظت از محیط زیست و شیوه‌های حل مشکلات آن است (تایسی و یویسال^۲، ۱۳۹۷: ۵۷۱۹).

^۱. Environmental education

^۲. Tayci and Uysal